

УДК 316.353

В.О. Тихонович, канд. філос. наук

Інститут соціології НАН України

СОЦІАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ В ДИНАМІЦІ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

Соціальний інтерес визначено як раціонально-ціннісну позицію суб'єкта (індивіда/ особистості/групи/спільності) щодо забезпечення (збереження/ відтворення/удосконалення/розвитку) умов і способів своєї життєдіяльності і поведінки в соціумі. Систему потреб і інтересів суб'єкта зображено у вигляді “динамічної кулі”, що обертається в соціальному просторі його життєвих зв'язків і взаємодій. Аналізуються сучасні тенденції групоутворення в умовах соціально-структурних змін в українському суспільстві.

Ключові слова: соціальний інтерес, ціннісні позиції, соціальні групи.

Старше покоління суспільствознавців-філософів, психологів, економістів вочевидь ще пам'ятає широку і доволі тривалу дискусію 1950–1960-х рр. навколо проблематики інтересів як суспільного явища, його сутності і форм прояву. Соціологи і соціальні психологи брали в ній участь тією мірою, яка зумовлювалася самим станом цих наук, що лише відроджувалися після довголітньої вимушеної перерви. Ставши вже набуток історії [див. докл.: 1, с. 82–144], дискусія засвідчила передусім фундаментальність проблеми інтересів; з іншого боку, виявила обмеженість теоретико-методологічних засобів дослідження і особливо нестачу валідної емпіричної інформації щодо функціонування реальних інтересів людей у суспільстві. Рівень обговорення був надто абстрактним, здебільшого обирався гносеологічний аспект аналізу, і, що важливо наголосити, – ні в самій дискусії, ні в подальшому, після її завершення, спеціально і конкретно не виокремлювався соціальний інтерес, на відміну від суто економічних, політичних, духовних, матеріальних інтересів, навколо яких і точилася вельми академічна полеміка.

Певною спробою все ж таки фахово зайнятися дослідженням соціальних інтересів у соціології була колективна праця, опублікована 1987 р. співробітниками Інституту соціології АН СРСР, присвячена соціальній сфері суспільства [2]. Причому симптоматичним було застереження у передмові до книжки, що “ряд наукових положень і рекомендацій, обґрунтованих авторами, є дискусійними” [2, с. 5]. В опублікованій роком раніше в Україні монографії, присвяченій проблематиці соціальних відносин, її автор М.Мокляк обачно наголошував, що серед досліджуваних ним питань “деякі висвітлені лише в ракурсі основної ідеї, деякі намічені пунк-

тирно і вимагають подальшої розробки, окремі висловлювання і твердження автора мають дискусійний характер” [3, с. 6]. Ясна річ, вже й у “перебудовні” роки генеральною парадигмою дослідження соціальної структури суспільства залишалася проголошувана як мета ліквідація соціальної нерівності та формування соціально однорідного суспільства. Відтак будь-які спроби з’ясування власне суті соціальної нерівності в соціалістичному суспільстві, реального становища різних соціальних груп у ньому та їх реальних, хоча б гіпотетично розрізняваних інтересів залишалися вельми проблематичними чи й піддавалися ідеологічному табу або самоцензурі дослідників. Соціологи здебільшого оперували офіційною статистикою, а в емпіричному матеріалі переважала тема умов та рівня задоволеності працею як найважливішої сфери життєдіяльності. Поза увагою мимоволі залишалася проблема соціального самопочуття груп, їхнього взаємного самооцінювання, ідентифікації та й власне специфіки інтересів. Тож нині, за нових суспільних умов, щонайменше дивною виглядає затяжна теоретична і емпірична дослідницька пауза в сучасній вітчизняній соціології щодо вивчення такого фундаментального суспільного явища, як інтерес, соціальний інтерес зосібна.

Висвітлення досліджуваної проблеми у нашому випадку передусім зумовлюється предметом соціології як науки, відповідним поняттєвим апаратом і методами дослідження. Звичайно ж, насамперед постає завдання визначення змісту поняття “соціальний інтерес”. Логічним кроком до його вирішення є виокремлення поняття “соціальне” з широкої категорії “суспільне”, тобто як специфічного, особливого сектора чи рівня “суспільного”. Цей рівень функціонування “суспільного” пов’язаний з виходом на конкретного, “живого” суб’єкта, індивіда чи групу, а в межах предметного поля соціології та соціальної психології, – передусім на групу, на її соціальний статус, спосіб формування і відтворення, механізми внутрішньогрупової і міжгрупової взаємодії.

Прикметною тенденцією в сучасній соціологічній думці є прагнення перейти від свого часу усталених макро- і мікропарадигм вивчення суспільства у вигляді, відповідно, структур, систем та “соціальних акторів” до реальних життєвих практик людей – “соціології існування/екзистенції”, “соціології повсякденного життя” з актуалізацією явищ повсякденної соціальної поведінки, соціальної події, середовища життя тощо [4, с. 5–17; 5, с. 5–13]. “...Соціальний світ не що інше, як міжособистісне поле, міжлюдський простір, наповнений зустрічами, контактами, взаємодіями, зв’язками, відносинами, що вкривають весь спектр – від любові й інтимності до інтересів і контрактів, від кооперації до конкуренції, від консенсусу до конфлікту, від миру до війни. І ця вбудованість людей у відносини з іншими людьми відбувається не де-небудь, а в нашому повсякденному досвіді. Це центральний соціальний аспект нашого існування як людей” [5, с. 8].

Орієнтуючись на онтологію суспільного процесу, зокрема, на статусно-групове переформування в суспільстві, що переходить від одних владних основ до інших, де провідною лінією суспільної трансформації є відтворення приватної власності і ринкових відносин, а отже соціальне переструктурування суспільства, саме

з'ясування соціальних інтересів суспільних груп має висвітлити доволі латентний процес нового групоутворення, де економічні підвалини є далеко не єдиними чи й не головними. При цьому в контексті проблеми важливо зважити на включення нових механізмів міжгрупової залежності, консолідації та інтеграції; на нові форми співвідношення соціальної рівності і нерівності; на засоби групового самозахисту чи їх відсутність; на зміст почуття справедливості і несправедливості тощо.

При обґрунтуванні системи референтів-показників і дефініцій соціального інтересу, поза іншим, слід залучити такі властивості/характеристики соціального інтересу, частина яких є спільними (родовими) з інтересами як такими, а частина специфічними; проте всі ці характеристики мають бути іманентними середовищу функціонування соціальних інтересів, а саме, внутрішньогруповій і міжгруповій взаємодії (солідарності/конфліктності тощо) людей.

Досвід попередників і актуалізація дослідження соціальних інтересів за нових умов стимулюють модифікацію підходів до базової проблеми у вивченні інтересів, а саме взаємодії потреб і інтересів суб'єкта. Посилання лише на те, що інтереси є не що інше, як усвідомлені потреби, обмежує теоретичний пошук і гальмує практику емпіричних досліджень. Вочевидь, далеко не всі об'єктивно наявні й усвідомлені потреби суб'єкта є його актуальними життєвими інтересами. Для того щоб вони стали інтересами, необхідні певні умови, способи, механізми взаємодії потреб суб'єкта і навколишньої соціальної ситуації. Йдеться передусім про певну систему потреб і інтересів суб'єкта та умови й рівень їх актуалізації і реалізації.

З'ясування сутнісних характеристик і змісту концепту "система потреб і інтересів", так само як і способу функціонування цих чинників діяльності й поведінки, має передбачати не лише онтогенетичний і філогенетичний аспект їх становлення, а враховувати всю сукупність внутрішніх і зовнішніх впливів, які в цілому можуть бути представлені як ситуації формування (визрівання) і задоволення потреб і інтересів. Важливу роль відіграє співвідношення цих феноменів, зокрема з усією їх системою як цілісним утворенням, де будь-яка зміна в певному секторі спричиняє модифікацію всієї цілісності. Причому ця модифікація може бути гармонійною, несуперечливою, а може й спричиняти напруженість, навіть внутрішній конфлікт потреб і інтересів.

При теоретичній побудові системи потреб індивіда дослідники здебільшого вдаються до ієрархічної конструкції (рівнів, шарів, щаблів тощо), започаткованої ще А.Маслоу. З такого погляду вищі рівні, це зрештою потреби самореалізації особистості, включаються в дію за умови відносного насичення нижчих рівнів, вітальних потреб включно, задоволення яких забезпечує фізичне існування індивіда. Подібний підхід, як видається, не є єдино можливим. Зокрема, перспективним може бути погляд на систему потреб (якщо вдатися до наочно-зображувальних засобів) не як на піраміду, а як на кулеподібне утворення, поверхня якого постає у вигляді різновисоких піків-потреб (рис. 1).

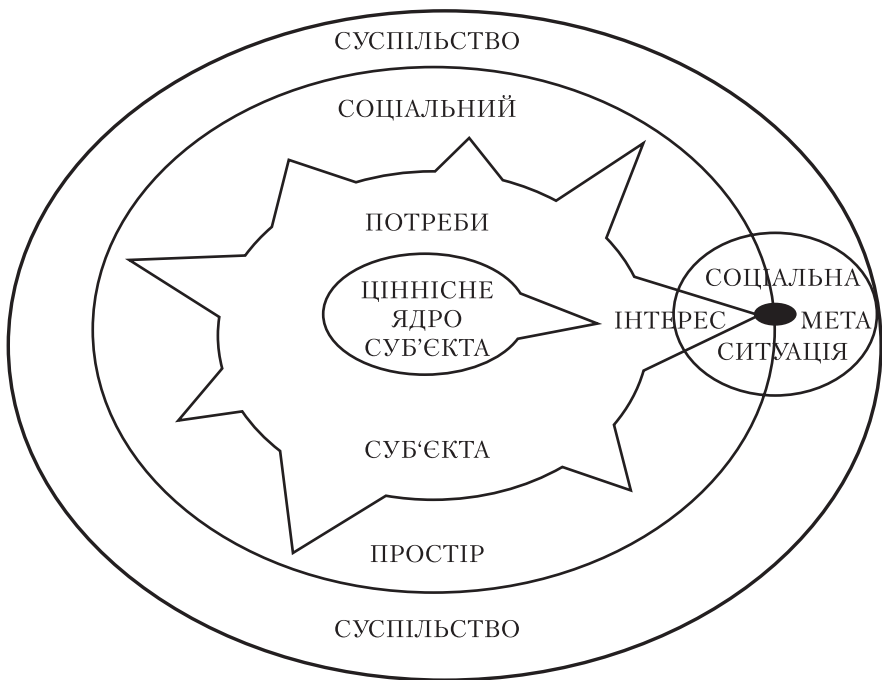

Рис. 1. “Динамічна куля” системи потреб та інтересів суб’єкта

Суть такого підходу полягає в тому, що система потреб суб’єкта розглядається в полі як зовнішніх, так і внутрішніх щодо нього динамічних ситуацій (зв’язків, відносин, станів, відчуттів тощо). Взаємодія системи потреб і ситуацій (соціального простору) їх задоволення зумовлює актуалізацію певної потреби (чи їх сукупності) на окремій ділянці системи (кулі), їх вивищення над загальним рівнем, поворот у бік найактуальнішої в даний момент ситуації. Причому водночас із зовнішнім ситуаційним полем діє внутрішнє ціннісне ядро суб’єкта, пов’язане з диспозиційними, ціннісно-орієнтаційними, морально-світоглядними його характеристиками. Ціннісне ядро здійснює сепарацію способів реалізації потреб у відповідності з ціннісними преференціями суб’єкта, моральними включно. У процесі такого перебудування рівень актуальності решти потреб знижується, частина з них на певний період чи й взагалі нівелюється над “горизонтом” або переходить у стан “спокою”. Зближення відстані між потребою-піком і ситуацією її задоволення й утворює ту позицію, в якій виявляється інтерес як особливий феномен.

Не слід, проте, розуміти пропонований нами підхід так, ніби йдеться про суто ситуативну позицію суб’єкта, позбавлену сталих, довготривалих кількісних і якісних характеристик, про відсутність провідної спрямованості і орієнтації суб’єкта, зумовленої, зрештою, найважливішими для нього соціальними цінностями та гра-

ничною межею існування. З'ясування проблеми з цієї точки зору вимагає розробки відповідної типології соціальних ситуацій з їх часовими і просторовими параметрами включно.

Вагомість останніх при формуванні інтересу залежить не лише від їх об'єктивних параметрів, а й від того значення, яке надає їм суб'єкт, а в контексті формування і реалізації соціальних інтересів – від того, якою мірою вони стимулюють перехід актуальної потреби у власне інтерес, що передбачає відповідні шляхи і способи її реалізації.

З наведених розмірковувань випливає можливість такого визначення поняття “соціальний інтерес”: це раціонально-ціннісна позиція суб'єкта (індивіда/ особистості/групи/спільності) щодо забезпечення (збереження/відтворення/ удосконалення/розвитку) умов і способів своєї життєдіяльності та поведінки в соціумі. Раціонально-ціннісна позиція суб'єкта включає в структурованій формі дві засадничі складові: 1) об'єктивно зумовлений та інтеріоризований суб'єктом соціальний статус і 2) суб'єктивну диспозиційну спрямованість на мету діяльності. Відповідно названі складові розгортаються і доповнюються системою показників соціальних інтересів суспільних груп на етапі емпіричного дослідження. При цьому особливо важливим є врахування дії об'єктивно закладеного в соціальному процесі механізму соціального порівнювання становища різних груп, з якими індивіди і групи перебувають у соціальній взаємодії. “...Прагнення до соціального порівняння закладено в суспільній природі індивіда”, – вважає Г.Зборовський [6, с. 14].

На думку Н.Наумової, [7, с. 92] за допомогою соціального порівнювання формується оцінка суб'єктом соціальної ситуації, а відповідно – рівень його соціальних преференцій, тобто визначаються межі можливих (прийнятних) для нього соціальних цілей і способів їх досягнення. У процесі соціального порівнювання вияскравлюється орієнтир соціальної поведінки. Причому адекватність дії соціального порівнювання виявляється лише за умови, що воно діє не як індивідуальний, психологічний, а передусім як соціальний, груповий механізм. Відтак групи порівнюються між собою не за індивідуальними, а за груповими критеріями, орієнтуючись на групові норми. Сенс соціального порівнювання і розрізнювання, скажімо, професійних груп – у співвіднесенні соціальних характеристик “своєї” професійної групи і інших подібних груп, насамперед “сусідніх”, близьких за характером праці і стилем життя.

Певна річ, у контексті соціології соціального інтересу особливої ваги набуває з'ясування змісту, місця і ролі в дослідницькій парадигмі поняття “соціальна група”, позаяк маємо справу з об'єктом міждисциплінарної зацікавленості, що, з одного боку, сприяє, так би мовити, синтетичному його баченню, але, з іншого, створює небезпеку розмивання критеріїв, специфічних для конкретної галузі суспільствознавства, соціології включно.

Зважаючи на широкоплинне море давніх і сучасних публікацій з приводу сутності соціальної групи як суспільного явища, а отже й ролі та місця власне поняття “соціальна група” в структурі соціологічної теорії, а самого феномена – в

соціальної структури суспільства, станемо, тим не менш, на позицію невичерпності граней даного явища в усіх багатоманітностях його проявів, а відтак й можливості та необхідності з'ясування конкретних обставин його формування, функціональних рис, просторових і часових вимірів існування та, не в останню чергу, залежно від змісту того чи іншого наукового/практичного завдання, мети дослідження. Певна річ, сьогодні маємо в Україні непересічні обставини життєдіяльності соціальних груп, зумовлені кардинальними змінами соціальної структури суспільства, до того ж змінами, далекими від умовно завершеної стадії, коли ознаки нестабільності, невизначеності, несформованості здебільшого переважають над характеристиками соціального порядку, системності й легітимності.

У найзагальнішому чині маємо нині ситуацію, коли феномен суб'єктності, активного, діяльного, цілеспрямованого начала в суспільстві за умов демократичних “ослаблень” конгломерату суспільних відносин передусім увиразнився в індивідуально-особистісній іпостасі (особистісно-лідерські витoki здебільшого псевдопартійних угруповань демонструють це особливо яскраво), водночас групові ідентифікаційні процеси набули рис різновекторності, тимчасовості чи й соціальної мімікрії. Певною мірою це є наслідком глобалізаційних тенденцій у світовому обширі, але лише певною мірою. Головний чинник – довготривала системна криза в українському суспільстві, що є водночас і наслідком, і чинником розпаду чи розриву усталених соціальних зв'язків між людьми як членами спільнот.

Щодо власне соціологічного аспекту вирізнення соціальної групи з системи фундаментальних понять і категорій, якими послуговується соціологія, то маємо вельми широку амплітуду розрізнення чи розходження в поглядах, зумовлену багатьма чинниками, пов'язаними з тими чи іншими традиціями даної наукової школи, напряду, з методами дослідження, серед іншого – з наближеністю чи віддаленістю від соціально-психологічної традиції і відповідної школи в соціальній психології. Оскільки західна соціологія була і залишається переважно орієнтованою, як на об'єкт дослідження, на малу чи принаймні первинну групу, то досвіду, яким можна було б скористатися при вивченні великих за обсягом (приміром, територіальних) спільнот, бракує, або він зосереджений у таких топологічних локалізаціях, які не властиві сучасному українському суспільству на етапі трансформаційних змін. Посилаючись загалом на індивідуалістичну парадигму американської соціології, Н.Смелзер зазначає: “Ми живемо в рамках західної культурної традиції, яка спирається на культурні цінності індивідуалізму. Виховані в цій традиції, ми схильні до того, аби розглядати окрему особистість як відправну точку аналізу. Іншими словами, культурна традиція спонукає нас до того, що природною одиницею в поведінкових та соціальних науках є індивідуум. Ця ж таки схильність заважає неформальним чином визначенню інших рівнів соціальної організації як такої ж природної” [цит. за 8, с. 3].

Чи не найпринциповішим розходженням у поглядах на групу в соціології є потрактування місця і ролі в об'єкті “соціальна група” соціальних зв'язків і залежностей між індивідами, їх безпосередності (аж до віч-на-віч) чи, навпаки, можливої

далекої соціально-просторової опосередкованості, неусвідомлення належності, власне відсутності індивідуальної самоідентифікації.

Для прикладу, Я.Щепанський, прискіпливо розкладаючи по відповідних “полицях” і рівнях соціальної спільноти, починаючи з найвищого рівня групування – соціальних множин, утворюваних за певною, довільно обраною дослідником, ознакою, зумовленою виключно метою дослідження (професійні категорії, вікові категорії, майнові категорії тощо), спиняючись на власне соціальній групі, наголошує на тому, що соціальній групі як спільноті має бути притаманна наявність “внутрішніх зв’язків”, тобто “усталених форм сумісного життя” [9, с. 118]. За Щепанським, соціальні групи – це люди, пов’язані певною системою відносин, регульованою відповідними інституціями, відділені від інших спільнот певними принципами відокремлення, що слугують основою соціальної солідарності та ідентичності всередині таких груп. Члени групи поділяють спільні цінності, а система позицій членів (сукупність прав і обов’язків) утворюють мікроструктуру групи [9, с. 133]. До того ж соціальній групі має бути притаманна власна організаційна структура.

Як бачимо, у вельми жорсткій за ознаками конструкції соціальної групи Я.Щепанського відчувається тягіння до характеристик первинної групи, що звужує поле соціологічного бачення даного явища. Утім, сам автор у подальшому аналізі групоутворень виходить далеко за пропоновані ним обмеження, наводячи приклади цільових (бюрократія), територіальних, етнічних, національних і їм подібних спільнот.

В обговорюваному аспекті зацікавлює хід думок відомого “структураліста” О.Шкаратана. Він вважає, що слід розрізняти номінальні (статистичні) і реальні групи, різні за обсягом, причому дійсно іманентною характеристикою реальної групи є характер реальних відносин, що пов’язують людей поміж собою. “...Реальні групи виступають суб’єктами і об’єктами реальних відносин (влади, експлуатації і т.д.). Їм властиві: потреби й інтереси, котрі можна виміряти; спільні соціальні норми; спільні цінності; взаємна ідентифікація; подібна мотивація; символи; стиль життя. Для них характерні самовідтворення, відмінна від інших груп система соціальних зв’язків. Системотвірними характеристиками, що перетворюють ту чи іншу сукупність людей на реальну соціальну групу (клас, прошарок), є потреби та інтереси. Під інтересами розуміються соціально зумовлені потреби – економічні, політичні, духовні” [10, с. 35]. За такої дефініції соціальної групи Шкаратан доходить висновку, що в радянському суспільстві власне реальною, цілісною групою була лише номенклатура як єдиний дієздатний елемент соціальної структури. Решта ж соціальних прошарків утворювали лише розмиті множини, у яких не було “навіть в інтенції” усвідомлення своїх групових інтересів.

Показово, що спроба виокремлення “реальних” соціальних прошарків за методикою, розробленою О.Шкаратаном (за індикаторами влади, власності і позавиробничої діяльності), виявилася невдалою, “вочевидь, буде доцільним пошук більш адекватного методу” [10, с. 45]. Іншими словами, напрошується висновок про непродуктивність пошуку універсальної закритої системи показників, придатної для

дослідження різних за походженням, обсягом, функціями груп, їх місця у соціальній структурі суспільства. Тож не випадково у російській соціології “утверджується методологічний принцип багатокритеріального виділення соціальних прошарків”, – зауважують З.Голенкова та Є.Ігітханян [11, с. 77]. Тим більше, що сам поняттєвий апарат у зв’язку з докорінними змінами в суспільстві “пливе”, а “чимало рис свідомості і поведінки людей із різних страт можуть бути ближчими одна до одної, ніж ті ж самі риси в одній [за традиційними визначеннями. – В.Т.] соціальній групі” [4, с. 12]. Йдеться, зокрема, про особливості світогляду, способу життя і т. ін.

На нашу думку, певна неясність у концептуальних підходах до обговорюваних проблем зумовлена недостатньою поняттєвою оснащеністю теоретичних розробок, а отже, вимагає їх доповнення саме масштабною розробкою соціального інтересу як фундаментального чинника життєдіяльності і індивідуального, і групового суб’єкта, цілепокладання діяльності і поведінки в різних сферах і ситуаціях життя. Підкреслимо – чинника, в якому нерозривно поєднані спрямовувальна і результативна функції поведінки суб’єкта, втілена його активна життєва позиція.

Наведена предметна колізія переконує: конкретні, вельми суперечливі обставини перехідного періоду, періоду трансформаційних змін в Україні спричиняють необхідність, по-перше, звернення до нетрадиційних методів дослідження чи модернізації існуючих, а відтак, розробки відповідного інструментарію, здатного емпірично “схопити” ті здебільшого латентні процеси в суспільстві, які унаочнюють зближення чи віддалення людей; по-друге, зважаючи на позірну нетривкість сучасних суспільних зв’язків, все ж таки виокремити елементи більшої чи меншої усталеності, які, попри політичне різноголосся громадських настроїв, залишаються якщо й не осередками стабільності, то принаймні певної узгодженості, урегульованості дією часу і місцем дії. Іншими словами, обрис того чи іншого соціального угруповання може бути попередньо уявлений, сконструйований дослідником з огляду і на підставі тих об’єктивних процесів, котрі простежуються за межами узвичаєного в науковій практиці поняття соціальної структури суспільства, в якому опорними виступають передусім матеріалізовані соціально-економічні, соціально-професійні/кваліфікаційні ознаки спільнот, що формуються поза індивідуальною і груповою свідомістю. Отже, йтиметься насамперед про емоційні, соціально-психологічні, соціокультурні ідентитети, в яких утворювані соціальні образи набувають функцій чинників не лише свідомості, а й поведінки людей, універсальних наративів повсякденного життя. Зрештою, і в “ненормальному”, точніше, невнормованому, особливо загостреному суспільстві наявні поля “твердого ґрунту”, що, за великим рахунком, утворюють базу самозбереження спільноти чи її відродження в разі тотального катаклізму. Інша справа – міра викінченості, дозрілості, дієвості внутрішніх механізмів самовідтворення, загальної перспективи існування того чи іншого угруповання, власне, якості угруповання, як і його доцентрової чи відцентрової спрямованості в соціальному вимірі.

Отож звернімося до деяких ілюстрацій. Свого часу висунута і дотепер актуальна в літературі поняттєва дихотомія “ми/вони”, “я/інші” загострила увагу дослідників

до глибинних соціальних механізмів взаємодії і протидії в суспільстві, а в суспільствах перехідного типу особливо. Наразі зобразимо дану колізію в інший спосіб, а саме, висуваючи в центр дослідницької уваги широко побутуюче у повсякденному вжитку поняття “наші” як синтетичне означення, що в ньому поєднуються сутнісно-оцінні характеристики тієї чи іншої спільності з її кількісно-просторовими параметрами певного ареалу, відображені в уявленнях людей, чи то йдеться про найближче коло безпосередніх стосунків, аж до малої групи включно, чи, приміром, про армію, народ, що спільно стали на захист Вітчизни проти нападників у воєнний час. Знаковий вміст терміна “наші” з його оцінною функцією, виробленою історично, забезпечує пряму й опосередковану ідентифікацію учасників взаємодії за критеріями “свій”/“чужий”, вбираючи в себе все багатоманіття життєвого досвіду суб’єкта з його просторовими і часовими вимірами включно. Здатність слова/образу “наші” маркувати людей у найширшому діапазоні значень створює можливість окреслення того поля симпатій і антипатій у суспільстві, а тим паче в суспільстві, розбалансованому за іншими показниками, на якому власне й визрівають початки соціальної солідарності чи конфліктності як чинників і ознак соціального процесу загалом. Утім, погляньмо на дані опитування за моніторингом Інституту соціології НАНУ “Українське суспільство” 2009 р.(табл. 1).

Таблиця 1*

Розподіл відповідей респондентів на запитання “Як Ви пояснили б для себе слово “наші”?” залежно від віку, освіти, регіону проживання, (2009, N=1798, %)
(Респондент міг обрати не більше п’яти варіантів відповіді. Жирним шрифтом виокремлена загальна амплітуда розрізень)

“Як Ви пояснили б для себе слово “наші”? Це передусім...”	За вибіркою	Вік			Освіта				Регіон проживання			
		До 30	30-54	>54	Неп. сер.	Сер. заг.	Сер. сп.	Вища	Захід	Центр	Південь	Схід
Мої однодумці	27,3	26,5	29,7	24,3	24,3	25,1	28,4	36,8	30,7	24,3	26,5	29,1
Люди такої ж професії	16,0	11,9	21,3	10,6	10,5	13,8	21,0	22,3	12,3	11,4	25,1	17,2
Колеги по роботі, навчанню	25,6	31,9	30,1	14,3	12,0	24,8	32,1	39,7	23,8	24,8	26,5	27,0
Люди одного зі мною кола знайомств, інтересів	36,6	38,1	37,2	34,9	33,4	36,5	37,1	42,1	28,4	33,7	45,0	39,7
Моя сім’я, родичі	80,3	77,8	80,4	81,8	82,0	78,9	79,2	83,0	72,5	78,0	87,7	83,0
Мешканці міста, села, де я живу	27,6	24,1	25,8	32,7	34,8	27,5	25,2	19,4	33,0	23,6	31,3	25,9

Люди однакового зі мною ставлення до політики	8,9	5,7	7,8	12,7	9,3	7,7	8,9	11,3	6,6	8,8	9,5	10,2
Люди однакового зі мною ставлення до релігії	10,6	8,6	9,2	14,1	13,9	9,1	10,4	9,3	16,9	7,7	15,6	6,1
Моє покоління	31,7	30,5	29,2	36,3	33,0	31,4	33,0	27,9	29,2	31,1	31,0	34,5
Моя нація	19,4	18,9	21,4	16,6	18,6	20,2	20,8	16,2	31,5	21,3	18,2	10,2
Моя країна	23,7	26,2	24,2	21,3	21,1	23,1	26,0	25,5	29,8	22,7	24,0	20,5
Важко сказати	4,1	5,1	4,0	3,4	3,6	5,7	3,0	2,4	9,5	3,7	1,7	2,5

*Тут і далі запитання подано в авторській редакції. Таблицю укладено автором за результатами опитування (квітень 2009 р.) за дослідним проектом Інституту соціології НАН України «Українське суспільство: соціологічний моніторинг», наук. кер. проекту акад. НАН України В.М. Ворона. Вибірка репрезентативна за статтю, віком, освітою та типом поселення для населення України віком від 18 років.

По вертикалі таблиці за загальною вибіркою, як і за іншими статистичними розподілами, далеко випереджає всі наведені варіанти показник “моя сім’я, родичі” – 80,3%. Тенденція, характерна для багатьох різноаспектних досліджень останніх років у пострадянському просторі. Свідчить вона навіть не стільки про традиційну орієнтацію людей, вироблену упродовж віків, скільки про притиснутість людини до “свого дому” обставинами сучасного життя як масовидного явища, ненадійність ширшого соціального простору чи й непевність у власних індивідуальних спроможностях і силах. Про те ж саме свідчить, хоча й з дуже значним перепадом (80,3% і 36,6%), друге місце у вибірці показника “коло знайомств, інтересів”, отже “своїх людей”.

Однак третє місце з одинадцяти посіла позиція “моє покоління” – 31,7%. Причому природним чином вона виявилася найближчою для старшого покоління (понад 54 роки), адже з роками у людини актуалізуються відчуття часу, плину життя, власне, самі його виміри, віхи, вимальовується своє місце “серед інших” у тому його значенні, яке непідвладне будь-яким змінам і єднає людей спільними пережитими подіями, а тим більше, подіями історичного штибу. Подійна означуваність спільно пережитого часу вияскравлює життєвий шлях особистості з погляду його вплетеності в часовий хронотоп епохи.

За вертикаллю вибірки подальший статистичний блок утворили показники від 27,6% виборів (“ мешканці міста, села”) до 23,7% (“моя країна”), тобто приблизно кожен четвертий респондент. Відзначимо з цього приводу немалу значущість локального місця проживання респондента, де вочевидь органічно розширюється родинна територія життя, спільність її переваг і проблем, мережа міжособистісних контактів. Не вимагає особливих коментарів близькість показників “однотумці” (27,3%) і “колеги по роботі, навчанню” (25,6%). Зауважимо лише, що до однотумців

найбільше прихильні люди з вищою освітою (36,8%), вони ж так само найбільше прихильні до колег по роботі і навчанню (39,7%); неповна середня освіта дає відповідно 24,3% і 12,0% (показово).

У такому переліку особіно вирізняється показник “моя країна” – 23,7%. Така особіність пояснюється, по-перше, самим його походженням, адже до розпаду СРСР країною вважався Союз і аж ніяк не Україна окремо (зауважимо, що за останні роки номінування України країною доволі органічно і без проблем увійшло у повсякденний вжиток); по-друге, важливо звернути увагу на кут зору, сектор бачення респондента, ще два десятки років тому доволі незвичний (не дивно, що молодь дає 26,2%, а старше покоління 21,3%). Звісно, акцентуємо й регіональний розподіл відповідей – частково передбачуваний, частково не зовсім: Захід – 29,8%, Схід – 20,5%. Але Південь – 24,0%, щоправда, в межах статистичної похибки, випередив Центр – 22,7%, що певною мірою насторожує стосовно Центру.

Щоп’ятий респондент зазначив осередком близькості (“нашими”) свою націю (“моя нація”) – 19,4%. За всієї можливої відмінності в тлумаченні респондентом поняття “нація” (від власне “нація” до “національність”) у даному разі знехтуємо цією обставиною, але зауважимо: виваженіше тут почувається середнє покоління – 21,4%, менш виважено молодь – 18,9%, ще менше найстарші – 16,6%. При цьому вища освіта дає лише 16,2% виборів, а в регіональному розрізі Захід (певна річ) утричі – 31,5% перевищує Схід – 10,2%. Загалом інформація для подальшого поглибленого аналізу. Принаймні національна належність, як і, власне, континуум нації, не підноситься масовою свідомістю до рівня першорядних чинників спільності. Подібна ситуація фіксується омнібусом і в інших ракурсах подачі національного феномену в запитальнику. Приміром, у відповідях на запитання “Що сьогодні об’єднує людей в українському суспільстві?” показник “національна належність” посів лише десяте місце з шістнадцяти (11,6%). На останньому місці позиція “національна ідея побудови Української держави” – 6,9%.

Нарешті, поглянемо на аутсайдерів виборів у означеному запитанні щодо “наших”. У показнику професійної належності, його змісті і значенні на ієрархічній сходинці реальних цінностей життя сьогодні відображаються глибокі суперечності нашого суспільства: падіння престижності професійної праці і праці взагалі (до речі, в такому масштабі не відоме на Заході з його радянським ярликом споживацтва); об’єктивно зумовлена втрата виробничих зв’язків, а отже і можливостей співпраці; спричинена ринковими перетвореннями конкурентна складова виробничих і загалом професійних відносин; безробіття. На такому тлі ширше коло потенційної підтримки мають люди з фаховою підготовкою (21,0–22,3%) і лише щодесятий з неповною середньою освітою (переважно старшого віку).

Загальна деїдеологізація і політична мозаїчність у суспільстві закономірно виводять на останнє місце (8,9%) роль політичних чинників у згуртуванні людей, а відтак – і політики у відображенні її масовою свідомістю. З одного боку, це засвідчує можливу межу неповернення радянських стереотипів монолітної ідейно-політичної згуртованості, з іншого – розчарування і недовіру до новітніх політичних утворень,

які не стають ціннісним практичним набутком повсякденних життєвих практик. Наразі політика, вочевидь, посяде належне їй за цивілізаційними стандартами негучне місце з-посеред життєвих цінностей. Але водночас звернімо увагу і на скромне сусіднє, поруч з політикою, місце релігії (10,6%) у загальному рейтингу показників. Можливо, тут дається взнаки глибинна сутність вірування в Бога як справи суто індивідуальної, відтак несумісної з колективним номінуванням, хоча в практиці релігійних громад, як відомо, трапляються й протилежні випадки, коли окремі релігійні лідери більше зорієнтовані саме на політичні угруповання, а відповідно орієнтують і віруючих.

На завершення теми групової взаємодії та ролі в ній соціальних інтересів наголосимо на кількох обставинах. Специфіка феномену інтересу в життєдіяльності суб'єкта (особистості, групи, верстви) полягає насамперед в його активних функціональних здатностях, на відміну, приміром, від потреб, орієнтацій, ставлень, настанов і т. ін., які не є безпосередньо актами і моделями зовнішньої поведінки суб'єкта. У мотиваційній системі суб'єкта інтерес посідає особливе місце рушія діяльності і поведінки. Стосовно соціального інтересу ця обставина реалізується в способах групоутворень різного рівня спільності (солідарності) і взаємодії різного соціально-просторового обшину. Іншими словами, про інтерес в соціології (не просто про орієнтованість, зацікавленість, "заінтересованість") ми можемо говорити і спостерігати його тоді, коли виходимо на діяння і результати діяння суб'єкта, а в межах соціологічної поняттєвої парадигми про інтерес власне і йдеться саме як про соціальний інтерес, який реалізується в реальній повсякденній соціальній поведінці людей у різних сферах життя (сімейно-побутових, виробничих, політичних, соціокультурних, рекреативних тощо). Звідси і способи дослідження (вимірювання) соціальних інтересів мають відрізнитися від традиційно узвичаєних прийомів анкетного опитування, принаймні необхідне їх якісне удосконалення. Передусім йдеться про певні алгоритми-моделі взаємодії людей з людьми, усталені в часі і соціальному просторі, що вимагає розробки відповідного поняттєвого і методичного інструментарію. Мета діяльності/поведінки як епіцентр інтересу і складова способу дії скоординується суб'єктом з конкретно життєвою ситуацією, а це вимагає розробки типології соціальних ситуацій і спектра можливостей реалізації соціального інтересу. Перехідний характер сучасного етапу в житті українського суспільства, зокрема, актуалізує увагу дослідника до співвідношення традиційних (ментальних включно) і новітніх способів прийняття і реалізації індивідуальних і групових життєвих рішень та засобів їх оптимізації з погляду загальносуспільної консолідації на засадах демократичності, толерантності, соціальної солідарності як умов забезпечення життєздатності індивіда і соціуму.

1. Див. докл.: *Тихонович В.О.* Мотиви трудової активності особи / Всеволод Олександрович Тихонович. – К. : Наук. думка, 1972. – 149 с.

2. Социальная сфера: совершенствование социальных отношений / отв. ред. В.Н.Иванов. – М. : Наука, 1987. – 350 с.

3. *Макляк Н.Н.* Социальные отношения: структура и формы проявления / Николай Николаевич Макляк. – К. : Наук. думка, 1986. – 205 с.
 4. *Тощенко Ж.Т.* Эволюция теоретической социологии в России (1950–2000-е годы) / Ж.Т. Тощенко // Социол. исслед. – 2009. – № 7. – С. 3–16.
 5. *Штомпка П.* В фокусе внимания повседневная жизнь. Новый поворот в социологии / П. Штомпка // Социол. исслед. – 2009. – № 8. – С. 3–13.
 6. *Зборовский Г.Е.* Социальное сравнение как повседневное явление и социологическая проблема / Г.Е. Зборовский // Социол. исслед. – 2005. – № 12. – С. 13–22.
 7. *Наумова Н.Ф.* Философия и социология личности / Нина Федоровна Наумова. – М. : Канон, 2006. – 563 с.
 8. Цит. за: *Здравомыслов А.Г.* Тройственная интерпретация культуры и границы социологического знания / А.Г. Здравомыслов // Социол. исслед. – 2008. – № 8. – С. 3–17.
 9. *Щепаньский Я.* Элементарные понятия социологии / Ян Щепаньский ; общ. ред. и послесл. А.М. Румянцева. – М. : Прогресс, 1969. – 238 с.
 10. *Шкаратан О.И.* Реальные группы: концептуализация и эмпирический расчет / О.И. Шкаратан, Н.В. Сергеев // Общественные науки и современность. – 2000. – № 5. – С. 33–45.
 11. *Голенкова З.Т.* Социальная структура общества : в поисках адекватных ответов / З.Т. Голенкова, Е.Д. Игитханян // Социол. исслед. – 2008. – № 7. – С. 75–84.
- Отримано 15.03.10*

В.А. Тихонович, канд. филос. наук

СОЦИАЛЬНЫЕ ИНТЕРЕСЫ В ДИНАМИКЕ СОЦИАЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА

Социальный интерес определен как рационально-ценностную позицию субъекта (индивида/личности/группы/общности) относительно обеспечения (сохранения/возобновления/совершенствования/развития) условий и способов своей жизнедеятельности и поведения в социуме. Систему потребностей и интересов субъекта изображено в виде “динамичного шара”, вращающегося в социальном пространстве его жизненных связей и взаимодействий. Анализируются современные тенденции группообразования в условиях социально-структурных изменений в украинском обществе.

Ключевые слова: социальные интересы, ценностные позиции, социальные группы.

V.O. Tikhonovich, Candidate of Phil. Sci.

SOCIAL INTERESTS IN THE DYNAMICS OF SOCIAL SPACE

Social interest is defined as a rational and value position of the subject (individual/personality/group/community) concerning provision (preservation/renewal/enhancement/development) of conditions and ways of its life and behavior in society. System of needs and interests of the subject is depicted in the form of “dynamic sphere”, rotating in the social space of its vital connections and interactions. Modern trends in the group-forming in the terms of socio-structural changes in Ukrainian society are analyzed.

Keywords: social interests, value positions, social groups.